
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2008 (год. XVII), ISSN 0861-7902

Вера ГЛИВИНСКА

ОЩЕ МАЛКО СТАТИСТИКА ЗА ПРЕПОЗИЦИОННО-ПРЕФИКСАЛНИТЕ МОРФЕМИ В БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК

В статъе сообщаются результаты глоттометрического анализа употреблений Д-содержащих препозиционно-префиксальных морфем (локализаторного типа) и З-содержащих морфем (ассоциаторного типа) в научных, публицистических, драматургических и беллетристических текстах современного болгарского и русского языков. Фиксируется отсутствие различий в употреблении морфем-локализаторов и наличие существенных различий в функционировании морфем-ассоциаторов в сопоставляемых языках.

През 2001 година издателството на Московския държавен университет обнародва резултатите на едно многогодишно съвместно руско-българско изследване – “Грамматика болгарского языка для владеющих русским” (ГБР). Авторите, руската българистка Н.В.Котова и българският езиковед М. Янакиев, представят описание на граматичната система на българския език въз основа на глотометрично проучване на употребите на най-честогните морфеме, между които специално място се отделя на препозиционно-префиксалните морфеме (ППМ), “предложно-префиксальные” по терминологията на ГБР. Авторите постулират полиморфемния състав на ППМ в българския език, като твърдят, че дори записваните с монолитерери С и В са полиморфеме, тъй като “при нынешнем болгарском произношении предлогов В и С фактически в их составе, кроме морфем, о которых сигнализируют В и С, сохраняется либо исконный Ъ, сообщающий по меньшей мере о морфеме

гранульности (контракция НГ) и морфеме партиитивности (контракция SG), либо О (морфема гранульности).” (Котова, Янакиев 2001:603). Идеята за сложния състав на тъй наречените “прости” предлози не е чужда на българската граматична мисъл: Д.Мишев я изказва още в 1895 г., след това С.Младенов и Й. Заимов я развиват в своите трудове. В академичната “Грамматика на съвременния български книжовен език” от 1983 г. се отбелязва, че “от гледище на съвременния българския език те са морфологически неразчленими, но за някои от тях се предполага, че са образувани от други прости предлози чрез разширяване с друг елемент. Например в предлозите БЕЗ, ВЪЗ, НИЗ, ПРЕЗ, ЧРЕЗ се различава разширение със -З; в предлозите НАД, ПОД, ПРЕД и ЗАД – добавка -Д, а предлогът КЪМ може да се разглежда като образуван от старобългарския предлог КЪ с разширение -М”. (Грамматика ... 1983:409-410).

С. Спасова-Михайлова е по-последователна в използването на терминологията. Тя си служи с термина “аугмент” и посвещава на този проблем специалното изследване “Пространствени предлози в българския език, които завършват на -Д.” (Спасова-Михайлова 1960). Това ни дава основание да твърдим, че разграничаването на групите “прости” предлози на -Д и -З има трайна традиция в българските граматични описания. Н.Котова и М.Янакиев дават на тази идея нов импулс. Те пишат за “Т или Д съдържащи” префикси и предлози, като включват в тази група ДО и ОТ, освен общоприетите НАД, ПОД, ПРЕД и ЗАД. Включването на ДО в групата убедително се аргументира със семантиката на морфемата (отношение към граница), което е характерно за всички Д-съдържащи препозиционно-префиксални морфеме (НАД – към горната граница; ПОД – към долната; ЗАД – към задната и ПРЕД – към предната). Включването на ОТ в групата по-трудно може да се приеме. Авторите пишат: “Морфему, добавляемую к Д и превращающую Д в Т (контракция П), вероятнее всего, в древности понимали как указание на замену конкретного действия его абстрактным (мысленным) аналогом. Поэтому бг. Д-микрорексы (предлоги ДО, ЗАД, НАД, ПОД, ПРЕД, СЛЕД, СРЕД) – исконные локализаторы, сигнализирующие о конкретных местах процессов или вещей, относительно друг друга, а бг. Т – указатель места процесса или вещи относительно информатора, т.е. в сознании информатора”. (Котова, Янакиев 2001: 468). Точно това посочено от авторите различие, както впрочем и нашият възможно излишен консерватизъм не ни позволяват да включим в групата ОТ.

Групата З-съдържащи ППМ (в нашия случай това са БЕЗ, ВЪЗ, ИЗ и префиксът РАЗ-) също така имат общ семантичен инвариант –

сепаративност. Авторите на ГБР разширяват границите на групата, като включват още две морфемни – 3А и С. Семантичната близост и взаимната зависимост на еволюционните процеси в историческия развой на ВЪЗ и 3А ни убеждават да включим в групата 3А (Гливинска 1979). Обаче, както в случая с групата на Д-съдържащите морфемни, ние се въздържаеме да включим в същата група С. Комитативната семантика на тази морфема не ни позволява да я отнесем към една и съща група с БЕЗ. Трудно бихме могли да приемем аргументите на авторите, че комитативната семантика не противоречи на сепаративната, макар че те не са лишени от логика и финес: “Комитативная семантика” не противоречит семантическому инварианту морфемы С – сепаративности. Ведь при сопроводительности сопровождающее всегда мыслится как нечто отдельное (или отделенное) от сопровождаемого.” (Котова, Янакиев 2001:475).

Тъй като ППМ в българския език почти напълно съвпадат по състав с аналогичните морфемни в руския (Гливинска 1978), ние се опитавме да приложим използваната от Н. Котова и М. Янакиев подялба върху руските ППМ и да определим глотометричните параметри на тези две групи морфемни (има се предвид количествената преценка на употребата на морфемите в различни по стил текстове на двата род-ствени езика – както във всеки един от тях, така и в съпоставителен план).

Използуваните в работата количествени методи (Янакиев 1977) позволяват да се ограничи проучваният материал с ексерпти от по 15 килофони всеки от 4 типа текстове – белетристика, драма, наука и публицистика по 4 български ексерпта от всеки тип и по два руски. Адресите на килофоните са дадени във влогове от килофони за лингвисти “съпоставители” под № В 78 341 до В 783 100 и R 78 341 до R 783100 (Банка килофони 1978). В съответствие с възприетото разграничение на префиксална и препозиционна употреба на ППМ (Гливинска 1978:16-17) разглежданите морфемни се изследват в три аспекта:

- 1) сумарни количествени данни;
- 2) количествена характеристика на префиксалната употреба (морфемата предхожда коренна морфема, назоваваща действие в словоформите на глаголи, причастия, деепричастия, отглаголни съществителни, образувани с формативи *-не* и *-ние*, отглаголни *nomina agentis*);
- 3) количествена характеристика на препозиционната употреба (морфемата предхожда номинална единица).

Д-съдържащите ППМ както в българския, така и в руския език не са високочестотни ($\bar{X}$ бълг. = 3,71; рус. = 3,23), но са много стабилни: нито в руския, нито в българския език, нито при съпоставката им не е фиксирана нито една стойност на t- критерия на Стюдънт, която би

позволила да се преценят различията като съществени. Стабилни са и двата типа употреба – префиксалната и препозиционната. Статистически значими различия можем да отбележим само между българските и руските научни текстове: този вид морфемии по-често се появяват в българския научен текст във функция на препозиция (бълг = 2,05; рус. = 0,93). Интересно е, че тази разлика се компенсира с по-честата употреба на Д-съдържащите морфемии във функция на префикс в руските научни текстове (бълг = 1,52; рус. = 2,00, вж. табл. № 3).

Подобни компенсационни процеси могат да се проследят и при съпоставянето на средните честоти в различни по стил текстове в българския и руския език. И в двата езика статистически съществените различия са свързани с белетристичните текстове: Д-съдържащите морфемии в тях са по-чести във функция на препозиция и по-редки във функция на префикс. Сравнете:

Езици	Функции	$\bar{X}$ бел.	$\bar{X}$ драм.	$\bar{X}$ науч.	$\bar{X}$ публ.
български	преп.	2,45	1,67	2,05	1,72
	преф.	1,38	1,77	1,52	2,30
руски	преп.	2,33	1,23	0,93	1,83
	преф.	0,90	1,93	2,00	1,77

Посочените различия не нарушават общата стабилна и устойчива картина на разпределянето на средните честоти на изследваните морфемии в различни по стил текстове в съпоставяните езици.

Глотометричното поведение на З-съдържащите морфемии се оказва съвсем различно. Между руския и българския език са фиксирани статистически съществени различия в употребата на тази група морфемии във всички изследвани текстове:

t _{бел.} = 3,99	t _{драм.} = 5,55	t _{науч.} = 2,71.	t _{публ.} = 3,41
при t ₀₁ = 2.64			

З-съдържащите морфемии са по-чести в българския език както във функция на препозиция, така и във функция на префикс.

Съвременните български текстове са впечатляващо еднородни по този признак. Съществени различия има само между белетристичните текстове спрямо научните и публицистичните. Този вид морфемии по-често се употребява в препозиционна функции в езика на науката и публицистиката:

$\bar{X}$ бел. = 4,95	при $\bar{X}$ науч. = 6,72	$\bar{X}$ публ. = 6,95
-----------------------	----------------------------	------------------------

За разлика от българските руските съвременни текстове не са еднородни по този признак. Практически всички по-значителни различия са свързани с по-рядката употреба на 3-съдържащите морфемни в руския драматургичен текст и в двете функции:

Сумарна употреба:			
$\bar{X}$ драм. = 7,03	при $\bar{X}$ бел. = 9,37;	$\bar{X}$ науч. = 11,13;	$\bar{X}$ публ. = 9,60.
Препозиционна употреба:			
$\bar{X}$ драм. = 2,87	при $\bar{X}$ бел. = 4,40;	$\bar{X}$ науч. = 4,80;	$\bar{X}$ публ. = 4,53.
Префиксална употреба:			
$\bar{X}$ драм. = 4,16;	при $\bar{X}$ бел. = 4,93;	$\bar{X}$ науч. = 6,33;	$\bar{X}$ публ. = 5,06.

С помощта на статистиката обикновено се откриват такива езикови факти и явления, които иначе остават скрити от вниманието на изследвачите. Ето защо глотометрията по-скоро поставя въпроси, отколкото дава отговори. Наистина, защо 3-съдържащите морфемни често се употребяват в научния текст и в двата езика? Може да се предположи, че тези езикови средства се актуализират в научния текст във връзка със спецификата на научния анализ, който препарира материалния и духовния свят на човека. Изразяването на сепарационните отношения е най-актуално точно в този вид текст както в българския, така и в руския език.

Направеният статистически анализ на двете групи ППМ фиксира различното им глотометрично поведение в съпоставяните езици. Къде се крият причините за тези различия? Авторите на ГБР, като развиват идеите на А. Теодоров-Балан, предлагат при описанието на предлозите да се разграничават два вида семантика: “асоциаторна (абстрактна, отвлечена, характеризующа отношения в пространстве мысли) и семантика локализаторна (конкретна, характеризующа отношения в пространстве реалий) (Котова, Янакиев 2001:627).

В ГБР разграничение “локализатори”) (“асоциатори” – не разграничение между тем, что “в уме” и тем, что в “не в уме”, а между тем, что может находиться и “не в уме”, и тем, что может находиться “только в уме”. Асоциатори – это морфемы, сообщающие о связях,

целиком относящихся к пространству идей, психики индивида» (Котова, Янакиев 2001:625).

Авторите на ГБР отбелязват, че в българската говорима реч многообразието на асоциаторите съвсем не е голямо. “Микролексних “предлогоподобных” *только* асоциаторов всего четыре – ЗА, БЕЗ, С(ЪС) и КАТО». (Котова, Янакиев 2001:625).

Групата Д-съдържащи морфемии практически се състои само от локализатори, докато групата З включва в състава си два от четирите посочени в ГБР асоциатора – ЗА и БЕЗ. Нашето проучване показва, че ППМ от локализаторния тип, изразяващи отношения в реалното пространство, се употребяват в двата родствени езика без статистически значими различия. Различията, наблюдавани в употребата на З-съдържащите ППМ, може да са свързани с морфемите-асоциатори, които изразяват отношения в мисловното пространство и отразяват спецификата на националното езиково съзнание.

БИБЛИОГРАФИЯ

Банка килофони 1978: Банка килофони. – Съпоставително езикознание, 1978, кн.3.

Гливинска 1978: В.Н. Гливинска. За глотометрическите характеристики на препозиционно-префиксалните морфемии в българския и руския език. – Съпоставително езикознание, 1978, № 3.

Гливинска 1979: В. Н. Гливинская. Частотно стабилные и нестабилные предложно-префиксальные морфемии в болгарском языке в плане диахронии. – Славянская филология, МГУ, 1979, вып. XI.

Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 2, Том 3. С.,1983.

Заимов 1952: Й. Заимов. За наченките на аналитизма в български език. – Изв. Инст. за бълг. език, кн. 2, 1952.

Котова, Янакиев 2001: Н.В.Котова, М.Янакиев. Грамматика българского языка для владеющих русским языком. М., 2001.

Мишев 1985: Д.Мишев. Ръководство по български език. Курс I. Синтаксис и етимология. За I клас. 7. прераб. изд. Пловдив, 1895.

Младенов, Василев 1939: С. Младенов и Стефан П. Василев. Грамматика на българския език. С., 1939.

Спасова-Михайлова 1960: С.Спасова-Михайлова. Пространствени предлози в български език, които завършват на -Д. – В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., 1960.

Теодоров-Балан 1940: А. Теодоров-Балан. Нова българска граматика. С., 1940.

Янакиев 1977: М. Янакиев. Стилистиката и езиковото обучение. С., 1977.

Сводна таблица на стойностите на t по критерия на Стюдънт, отразяващи различията в честотите на D – съдържанията ППМ за различните по стил български текстове

група	II. Драматургични				III. Научни			IV. Публицистични		
	префик- сална	препози- ционна	сумарна		префик- сална	препози- ционна	сумарна	префик- сална	препози- ционна	сумарна
- D	$\bar{y} =$	1,77	3,43		1,52	2,05	3,57	2,30	1,72	4,02
	$\sigma_y^2 =$	1,74	4,32		2,26	2,79	3,44	2,72	1,77	4,73
I. Ветеринарни	$\bar{x} =$	1,77			0,58			3,60		
	$\sigma_x^2 =$	1,19								
II. Драматургични	$\bar{x} =$		2,77			1,32			2,66	
	$\sigma_x^2 =$		2,76							
III. Научни	$\bar{x} =$			1,06			0,72			0,49
	$\sigma_x^2 =$			4,28						
I. Ветеринарни	$\bar{x} =$				0,97			1,94		
	$\sigma_x^2 =$			1,74						
II. Драматургични	$\bar{x} =$					1,35			0,20	
	$\sigma_x^2 =$			1,67						
III. Научни	$\bar{x} =$						0,39			1,52
	$\sigma_x^2 =$			4,32						
I. Ветеринарни	$\bar{x} =$							2,71		
	$\sigma_x^2 =$			2,26						
II. Драматургични	$\bar{x} =$								1,20	
	$\sigma_x^2 =$			2,05						
III. Научни	$\bar{x} =$									1,22
	$\sigma_x^2 =$			2,79						
I. Ветеринарни	$\bar{x} =$									
	$\sigma_x^2 =$			3,44						

Сводна таблица на стойностите на t по критерия на Стюдънт, отразяващи различията в честотите на D – съдържателните ПШМ за различните по стил руски текстове

Таблица №3

група	II. Драматургични		III. Научни		IV. Публицистични	
	префикс-сална	сумарна	префикс-сална	сумарна	префикс-сална	сумарна
- D	$\bar{y} =$	3,17	2,00	0,93	1,77	1,83
	$\sigma_y^2 =$	1,23	3,24	0,68	3,17	1,94
I. Белетристични	$\bar{x} =$	3,47	2,91	3,97	2,83	1,22
	$\sigma_x^2 =$					
II. Драматургични	$\bar{x} =$	0,13	0,17	1,19	0,56	1,85
	$\sigma_x^2 =$					
III. Научни	$\bar{x} =$	2,91	2,91	3,97	2,83	1,22
	$\sigma_x^2 =$					
I. Белетристични	$\bar{x} =$	3,23	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					
II. Драматургични	$\bar{x} =$	1,23	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					
III. Научни	$\bar{x} =$	2,00	2,00	0,93	2,93	3,60
	$\sigma_x^2 =$					
I. Белетристични	$\bar{x} =$	0,93	0,93	0,68	3,17	4,18
	$\sigma_x^2 =$					
II. Драматургични	$\bar{x} =$	2,93	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					
III. Научни	$\bar{x} =$	2,83	2,83	3,97	2,83	1,22
	$\sigma_x^2 =$					
I. Белетристични	$\bar{x} =$	0,13	0,17	1,19	0,56	1,85
	$\sigma_x^2 =$					
II. Драматургични	$\bar{x} =$	2,91	2,91	3,97	2,83	1,22
	$\sigma_x^2 =$					
III. Научни	$\bar{x} =$	3,23	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					
I. Белетристични	$\bar{x} =$	1,23	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					
II. Драматургични	$\bar{x} =$	2,00	2,00	0,93	2,93	3,60
	$\sigma_x^2 =$					
III. Научни	$\bar{x} =$	0,93	0,93	0,68	3,17	4,18
	$\sigma_x^2 =$					
I. Белетристични	$\bar{x} =$	2,93	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					
II. Драматургични	$\bar{x} =$	2,83	2,83	3,97	2,83	1,22
	$\sigma_x^2 =$					
III. Научни	$\bar{x} =$	0,13	0,17	1,19	0,56	1,85
	$\sigma_x^2 =$					
I. Белетристични	$\bar{x} =$	2,91	2,91	3,97	2,83	1,22
	$\sigma_x^2 =$					
II. Драматургични	$\bar{x} =$	3,23	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					
III. Научни	$\bar{x} =$	1,23	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					
I. Белетристични	$\bar{x} =$	2,00	2,00	0,93	2,93	3,60
	$\sigma_x^2 =$					
II. Драматургични	$\bar{x} =$	0,93	0,93	0,68	3,17	4,18
	$\sigma_x^2 =$					
III. Научни	$\bar{x} =$	2,93	3,24	0,68	3,17	1,94
	$\sigma_x^2 =$					

Сводна таблица на стойностите на t по критерия на Стюдънт, отразяващи различията в честотите на 3 – съдържателните ПШМ за различните по стил руски и български текстове

група -3	Руски текстове												Таблица №4		
	1. Белегистични			2. Драматургични			3. Научни			4. Публицистични			Σ	преп.	Σ
	преф.	преп.	Σ	преф.	преп.	Σ	преф.	преп.	Σ	преф.	преп.	Σ			
$\bar{x}$	4,93	4,40	9,37	4,16	2,87	7,03	6,33	4,80	5,06	4,53	9,60	4,53	9,60	462	
Σd_v^2	172	137	243	137	114	245	260	256	204	198	462	198	462		
$\bar{x}$	3,89														
Σd_x^2	567														
преп.	1,02														
Σd_x^2	373														
$\bar{x}$	12,40														
Σd_x^2	770														
преф.	3,99														
$\bar{x}$	6,02														
Σd_x^2	486														
преп.	3,13														
$\bar{x}$	6,05														
Σd_x^2	759														
$\bar{x}$	12,02														
Σd_x^2	1177														
преф.	4,52														
$\bar{x}$	7,08														
Σd_x^2	603														
преп.	1,07														
$\bar{x}$	6,72														
Σd_x^2	583														
$\bar{x}$	13,80														
Σd_x^2	1164														
преф.	2,78														
$\bar{x}$	6,07														
Σd_x^2	468														
преп.	1,63														
$\bar{x}$	6,95														
Σd_x^2	725														
$\bar{x}$	13,02														
Σd_x^2	1309														
преп.	3,34														
Σd_x^2	3,41														

Български текстове

Сводна таблица на стойностите на t по критерия на Стюдънт, отразяващи различията в честотите на 3 – събържаните ПШМ за различните по стил руски текстове

група	II. Драматургични				III. Научни			IV. Публицистични		
	префик- сална	препози- ционна	сумарна		префик- сална	препози- ционна	сумарна	префик- сална	препози- ционна	сумарна
-3	$\bar{y} =$ $\sigma_y^2 =$	4,16 4,70	7,03 8,45		6,33 8,85	4,80 8,79	11,13 18,88	5,06 7,03	4,53 6,60	9,60 15,77
	$\bar{x} = 4,93$ $\sigma_x^2 = 5,93$	1,29			1,99			0,20		
	$\bar{x} = 4,40$ $\sigma_x^2 = 4,56$	2,88				0,60			0,21	
I. Белетристични	сумарна		3,14				1,85			0,25
	префик- сална				3,23			1,44		
	препози- ционна					2,97			2,80	
II. Драматургични	сумарна						4,30			2,86
	префик- сална							1,75		
	препози- ционна								0,38	
III. Научни	сумарна									4,32
	$\bar{x} = 4,16$ $\sigma_x^2 = 4,70$									
	$\bar{x} = 2,87$ $\sigma_x^2 = 3,91$									
II. Драматургични	сумарна									
	$\bar{x} = 7,03$ $\sigma_x^2 = 8,45$									
	$\bar{x} = 6,33$ $\sigma_x^2 = 8,85$									
III. Научни	сумарна									
	$\bar{x} = 4,80$ $\sigma_x^2 = 8,79$									
	$\bar{x} = 11,13$ $\sigma_x^2 = 18,88$									

Таблица № 6